

Balogh András

Könyvtárak a globalizáció korában 2.0

Bevezetés

a könyvtárügy nemzetközi politikai gazdaságtanába:
könyvtári globalizáció alulnézetben

II. rész

„For we are opposed around the world by a monolithic and ruthless conspiracy that relies primarily on covert means for expanding its sphere of influence – on infiltration instead of invasion, on subversion instead of elections, on intimidation instead of free choice. It is a system which has conscripted vast human and material resources into the building of a tightly knit, highly efficient machine that combines military, diplomatic, intelligence, economic, scientific and political operations.”¹⁹

John F. Kennedy

Könyvtárügy a szocialista forradalmak és az imperialista ellenforradalmak kettősségének „posztmodern dialektikájában”

A totalitarizmusok erőszakolt és ideológiailag presszionált selejtezési és gyarapítási „projektjei” tehát csak „kísérleti” és természetesen kétcarcú előjátékai voltak a posztmodern korának, korántsem befejezett minőségei. A magyar könyvtárügy dokumentum-értékvesztésének, gyarapodásának mélyszerkezetét is e kettős elv alapján kell értékelni. A modern kor totalitarizmusai egyszerre jelentettek szociális-kulturális felemelkedésre való törekvést, a szükségletekben és kielégítőkből való bővelkedést, valamint ideológiai alapú kulturális ellátást, amely egyben jelentette bizonyos tartalmak alulreprezentálására, megsemmisítésére, míg mások felülreprezentálására, kizárólagosságára való törekvést, vagyis állománygyarapítást–állományapasztás is. (Némely „posztmodern” állományalakítási filozófiák kísértetiesen hasonló elvekkel reprezentáltak főként a lektúrt, a „klasszikus” műveltség, az állomány még mindig döntő részének rovására.) Az európai totalitarizmusok nemcsak nominál értékben növelték a könyvkölcsönzés arányszámait, hanem a könyvtári szolgáltatópontokat, a könyvtári dokumentumok köteteit reálértékben is! A jó-

léti rezsimiek könyvtár- és kultúrpolitikája abban volt „modern”, hogy tömegessé kívánta tenni a kulturális javak „megosztását” (amely korántsem szinonim a tömegkultúra „tömegessé” válásával), de éppen abban volt „diktatórikus”, ahogyan az ideológiai értékpreferenciák mentén „túrt, tiltott, támogatott”, vagy a legrosszabb esetben, „égetett” könyveket. A Szovjetunió második világháborús megszállásában résztvevő német katonák meglepetten állapították meg, hogy a szegényes körülmények ellenére, milyen gazdagok a házi könyvtárak. A szocialista modernitás jellegzetes kettőssége az, hogy viszonylag alacsonyabb életszínvonal és szűkebb árukínálatához képest „kimagasló” kulturális ellátottságú volt a lakosság.

Manapság, a kétpólusú világrend lebomlása után egy „többpólusú”, de valójában pénzügyi–gazdasági intézményi szinten „világegyesülő” helyzetben, egészen más típusú „selejtezési projektekkel” és pénzügyi ideológiákkal kell szembenéznünk. Az új pénzügyi világrend dogmatikus ideológiájának benyomulása a közjóléti szolgáltatások intézményrendszereibe eddig még nem elképzelhető méretű változásokat eszközölhetnek ki az ellátórendszerrel és a kulturális javak allokációjának kérdéseivel kapcsolatban. Némely mai könyvselejtezési elméletek elsősorban a „főnttarthatóság” pénzügyi szempontjai szerint kívánnak „helyet teremteni” az empirikusan is kimutatható érdeklődést kiváltó, többnyire újabb és tömegesebb megjelenésű dokumentumok számára, míg a kevésbé olvasottakra a selejtezés várhat, hiszen azok csak „viszik” a könyvtári infrastruktúrára költött pénzeket, és a kihasználatlanság látszatát keltik. A könyvtár azonban nemcsak javakat, de szükségleteket is allokál az ízlés befolyásolása által! Ebben rejlik „nevelő”, szükségletki- teljesítő ereje, de ideológiai–hatalmi és pénzügyi függése is, amennyiben piaci elvek szerint versenyeztetjük a könyvtári dokumentumokat! Miért nem fogadjuk el, hogy ha egy gyorséteremlánc a táplálkozaskultúrára nevelő fogyasztói marketinget fejthet ki gyermekek számára, akkor a könyvtár (és az iskola) is „nevelhet” a szükségletek felkeltése érdekében? „Rossz csillagzat” alatt működik tehát a posztmodern könyvtárügy, hiszen a komplex gazdasági, piaci, pénzügyi, kulturális környezet egymástól látszólag független folyamatai és alrendszerei a szükségleteket a főnttarthatóság minimumán tartják. Ha „nincs pénz” kultúrára, könyvtárügyre, iskolaiügyre, akkor nem lehet szükségletekben való kibontakozás sem, amely negatív visszacsatolás-sorozatot hoz létre az ennek következtében visszafejlődő olvasási kultúrával. Ez újfent igazolni látszik, hogy tényleg „felesleges is” a kultúrába beruházni, helyes a könyvtári állományokat tovább selejtezni, mivel a könyvkölcsönzések és a szükségletek versenyében alulmaradt példányok érdeklődés hiányában kivonhatók a regresszív olvasói érdeklődésre (is) hivatkozva. Nem kell tehát totális ideológia a szellemi műveltség szükségletrendszerének átalakításához, elég, ha bizonyos piaci könyvtárszervezési elveket abszolutizálunk, és a kontraszelektív globális pénzügyi folyamatokat hagyjuk begyűrűzni az intézményrendszerbe!

Ez a piaci ideológia természetesen nem számol azzal, hogy a kölcsönzési adatokat sosem lehet, sosem szabad abszolút értékben összehasonlítani a különböző műveknél, különböző korszakokban. A kézirásos kódexeket is kevesen olvasták, „kölcsönözték”, mégse selejtezték ki őket. De nem volt, nem lehetett tömeges olvasáskultúra, nyomtatási technológia, olvasási szükséglet, amely kiválthatta volna a könyvek iránti szükséglet egyre bővelkedőbb visszacsatolásait. Ma mindez a funkcionális analfabétizmus „szükségletallokáló” mechanizmusával degenerálódik: a magas szintű technikai lehetőségek ellenére a szövegértés hiánya „élethosz-

szig” zárhat ki olvasókat a nehezebb és hosszabb szövegek örömeinek megtapasztalásából. A kulturális szabadság elvonttá válik, ha az egész kulturális és oktatási ipar mechanizmusa nem interiorizálja az olvasás szükségletét. A javak elosztása a szükségletek intézményes-pénzügyi elosztásával, manipulálásával kezdődik. Ez az indirekt folyamat okozhatja az olvasáskultúra leépülését is, majd az empirikusan is bizonyítható anomáliákat, amelyekre válaszként kivonhatják a kevésbé olvasott irodalmat, s tölthetik meg „újdomságokkal”, gyakran forgó lektűrökkel a leépített könyvtári struktúrát. A nyugati (euroatlanti) minta fő trendjei a kisebb, „hatékonyabb” könyvtári infrastruktúra, a kisebb, de aktualizáltabb, „dinamikusabb”, éppen ezért magasabb empirikus kölcsönzési adatokat mutató állományok felé mutatnak, hiszen ez a könyvtári mutatók elvártságának belső kényszere. A társadalomtudományok esetenként rendszeren „aládolgoznak” a kulturális globalizáció imperialista tendenciáinak, és hiába kérdeznék „nyitott kérdésként” vagy kvalitatív interjúkban arról, milyen könyveket olvasna szívesen a posztmodern könyvtári ügyfél, ha szükségleteiben nem juttatta el a szocializáció folyamata a teljesebb megismeréshez, az igényesebb reflexióhoz. Így csak egy formális és manipulált vélemény- és kulturális szabadsághoz jutunk. Ahogy már említettük, a kulturális elosztás intézményi gyakorlata során nemcsak javakat, de szükségleteket is allokálnak, a kérdés lényege az: milyen szükségleteket. E kettőség egymásra ható folyamata során bontakozik ki a kultúra elsajátításának, magának a kulturálódásnak az arculata, gazdasága avagy szegénysége. A kulturális bőség szemfényvesztő megtévesztése, ha egy piaci és közintézményi „árkapcsolásban” lektűrökkel felülreprezentált, valójában egyoldalú könyvtári állományt „gazdag” olvasáskultúrájának tüntetünk föl. Az ilyen állománygyarapítási politikát alá lehet támasztani bizonyos empirikus kutatásokkal, de a nem interiorizált szükségletek, illetve a kulturális piac által felkeltett szükségletek eleve manipulatív struktúrába, diskurzusba helyezik a kulturálódás folyamatát, meg az ezt vizsgáló tudományos kutatásokat.

Amikor a kulturális közellátás, a kulturális tudatmanipuláció „ipari”, üzleti és könyvtári kérdéseit, folyamatait konkrétan boncolgatjuk, akkor a globális pénzüralomnak alávetett kulturális alrendszerek függési és működési mechanizmusait kell vizsgálnunk ahhoz, hogy jobban megértsük a globális és lokális könyvtárügyön belül zajló folyamatokat. Ez egyszerre jelent horizontális (szakmai–intézményes) és vertikális (pénzügyi–hatalmi) komplexitást, áttéteket. Szakmai értelemben a posztmodern könyvtár olyan transzformáción ment keresztül, hogy már csak „foltokban” emlékezett önmagára, éppúgy, mint egyes könyvek... A „megszüntetve-megőrzésből” tehát a megszüntetésen lehet a hangsúly, amikor „reformnak”, álcázott „fejlesztéseket” hajtanak végre a közszolgáltatások rendszerén. Használjunk tehát világos fogalmakat! „*A pénzümpérium közvélemény-formálói a nonprofit gazdasági és társadalmi tevékenység üzleti jellegűvé, profithordozóvá való átalakítását nevezik reformnak. Kevés ember gondolja, hogy itt reform alatt azt kell érteni, hogy a gazdasági tevékenységhez teljesen fölöslegesen hozzákapcsolnak egy élősködő szervezetet, amely – teljesítmény nélkül – magának kisajátítja a gazdasági tevékenységet végzők munkájának az eredményét.*”²⁰ Mindez igaz az olyan közszolgáltatásokra is, amelyekkel potenciálisan hasznot lehet termelni, így a könyvtári információtermelésre és információáramoltatásra, vagyis a digitalizációra, feldolgozó és tájékoztató munkára. De ne szaladjunk túlságosan előre!

A globalizációs „hatalmi folyamatokra” legfőbb törvényszerűsége az az irányultság és „felhajtóerő”, amely pénzügyi folyamatok koncentrációjára, áramlási terére egyszerűsíti le a társadalom funkcionális alrendszerének finanszírozhatósági, fenntarthatósági feltételrendszerét. Ez a folyamat a tőke és a tőkét mozgató személyek, valamint az informatikai technológia adta lehetőségeken alapszik. A földrajzi régió térbeli kiterjedésének (horizontális) globalizációja csak akkor lehet hatékony – a globális pénzhatalom felől közelítve –, ha a globalizáció helyi alrendszereit a szimbolikus, virtuális térben központosított korporációk informatikai szuperstruktúrákban összekapcsolódott rendszerszerű együttműködése, (tulajdoni) összefonódásai, egymásközi, oda-visszaható „áramlásában” működtetik, ellenőrzik. Ebből a premisszából kiindulva nevezem korunkat a globális információs uralom korának, hiszen az információcsere jelenti az értéktől, anyagi valóságból absztrahált virtuális adatnak, jelnek (így virtuális pénznek is) az áramlását. Az információáramlás tehát magában foglalja a „pénzinformációs” jelek, virtuális helyettesítők áramlási rendszerét, törvényeit.

Amikor tehát helyi–régiós kultúráról, kulturális közszolgáltatásokról, a kulturális javak alokációjáról beszélünk, akkor elsősorban a globalizáció kulturális alrendszereit, más kulturális alrendszerekkel való kapcsolatait, összefonódásait, a kultúrának a globalizáció hatalmi-funkcionális hierarchiájában betöltött helyét, pénzügyi függésrendszerét, hatásait kell vizsgálnunk. Ezek az élet minden területét, a társadalom összes alrendszerét átható pénzügyi háttérhatalmi függések jelentik magát a globalizáció totalitását. Az olvasó felteheti a kérdést, miért épp egy uralmi (információs) struktúrába „belevetetten” kell leírni a kultúra és a könyvtárügy globalizációjának helyi jellegzetességeit, hiszen, mint tudjuk, a nemzeteknek egy olyan demokratikus, föderatív világközössége felé tartunk, amelynek egyik fő célja a világ fenntarthatóságának, élhetőbbé tételének politikai–gazdasági–pénzügyi kereteit meghatározni? Nos, azért, mert a globalizáció során egy olyan, szimbolikus (virtuális) téren keresztül működtetett, elsősorban pénzügyi alapú uralmi hierarchia, kontroll és ennek politikailag–pénzügyileg intézményesült és összefonódó hatalmi szervezetei (Európai Unió, nemzetközi pénzintézetek, központi bankok) fogják át a nemzetállamok fölötti érdekképviseletet, amely az uralomnak egy újfajta, az eddigi uralmi formáknál sokkal egyszerűbben kiterjeszthető, sokkal könnyebben elrejthető, de annál bonyolultabb, komplexebb (pénzügyi) függési viszonyra alakuló (információs) hatalmát alakította ki. Mindezt jól szemlélteti Carroll Quigley megállapítása, aki – mint az első rész mottójában olvashattuk – arról ír, hogy a világ pénzügyi rendszerének „feudális módon” kell központosított és intézményesítetten „hierarchizált” függési helyzetbe hoznia a nemzetgazdaságokat, elsősorban a központi bankok által, amikor ezeken az intézményeken keresztül a domináns pénzhatalom a „*nyílt erőszak minimuma mellett biztosíthatja uralmát*”. Ezzel egyébként el is értünk a globalizáció „szíve közepéhez”, a központi bankok monetáris politikájának nemzetközileg privilegizált, ellenőrzött gyakorlatáig. Ez az a pont, amely körül meg lehet forgatni, globalizálni a világot, de ez az a terület, amelynek „radikális” átalakítása – a magánpénzrendszerrel a közpénzrendszerre való áttéréssel, a pénzki-bocsátás magánmonopóliumának megtörésével, a kamatterhek megszüntetésével – gyökeres fordulatot hozna a közszolgáltatások finanszírozásában is.

A globális információgazdaság korában tehát nem egyszerűen multinacionális szuperkorporációk gazdasági uralmáról, földrajzilag kiterjesztett termelési gyakor-

latáról van szó, hanem erre a gazdasági teljesítményre, értékötletre konvertálódva, „spekulálva” a szimbolikus, virtuális (hát)térben zajló pénzügyi-informatikai folyamatoknak az információs szuperstruktúrák általi összetettségéről, koncentrációjáról, összefüggéseiről, áramlásairól, visszahatásairól is. Az információgazdaság tehát nem más – leegyszerűsítve –, mint az információnak mint tőkeviszonynak a gazdasági-informatikai hálózatiság általi áramoltatása, reprezentációja. Fontos látnunk, hogy az információs tőkeviszony ma is, éppúgy, mint bármikor a kapitalizmus története során, a munkán, a reálgazdaságon alapszik. A reálgazdaság valós folyamatainak intézményes levezénylése, monetáris felségjogok gyakorlásával való kontrollja abszolút szimbiózisban valósítja meg törekvéseit a pénzgazdaság informatikai háttérfolyamataival.

Közpénzügyek a könyvtárban, globális (köz)pénzügyi perspektívában

Zárófejezetként – mintegy általános, globális közpénzügyi kontextusba ágyazva írásomat – egy olyan szempont felől szeretném összegezni gondolataimat, amelyben az eddig írottak summázataként megpróbálom bepillantani a kulturális közjavak „vagyonmérlegének” tendenciáiba. Ehhez összefoglalóul és visszautalásul felidézném tömören a globális politikai gazdaságtan kulturális közszolgáltatásokat is érintő jellegzetességeit. A globális pénzügyi világ intézményrendszerén keresztül egy komplex, az egyes nemzetállamok gazdaságát, a magánszférát, közszférát átfogó eladósodási rendszere épült ki, amelynek technikája a pénzkibocsátás, a monetáris felségjogok monopóliumán alapul. A pénzügyi függési struktúra legfontosabb „eredménye”, hogy az állam és polgárai elvesztették, hogy tulajdonosként uralják gazdasági-kulturális viszonyaikat, és ennek egyik, szakmánkat is érintő fontos mozzanata a közgyűjtemények javai feletti rendelkezés megszerzése. Hogyan történt, történik mindez? A nemzetközi pénzügyi rendszer és az ezt kiszolgáló „birodalmi struktúrák”, mint az Európai Unió, korlátozza a nemzetállamok pénzügyi szuverenitását, hiszen ez a fontos közszolgáltatás (ti. a pénzkibocsátás) a nemzeti bankok, vagyis a központi jegybankok parlamenti ellenőrzésén alapuló feladata lenne. A magyar pénzügyi rendszernek tehát ma sem működik önálló, a nemzetgazdaságot szolgáló szuverén központi intézményrendszere. Sőt éppen az ellenkezőjére fordult a funkció: a Magyar Nemzeti Bank a nemzetközi pénzügyi imperializmus magyarországi „kirendeltsége” lett, amely önálló kamatpolitikát nem folytathat, ennek következtében, a tartósan magas kamat miatt óriási spekulációs pénzek vannak elhelyezve az MNB számláin, amelyek leszívják a kamaton keresztül a reálgazdaság pénzügyi hasznát. Annak a kb. 4000 milliárd forintnyi értékű devizának csak a 6-8 százalékos kamatból közszolgáltatói és gazdasági szektorok lehetnének működtethetők, megmenthetők. Azonban nem ez történik, hanem a termelőtulajdon adósságszolgálat ellenértékére történő privatizációja után a magyar közszolgáltatói szektor, azon belül a kulturális közszolgáltatások pénzügyi kivéreztetésére is sor kerülhet, ha ez a pénzügyi paradigma addig össze nem omlik. Az idő tehát szorít, hiszen a rendszer eresztékei recsegnek-ropognak, s ebben a szituációban a nemzetközi pénzügyi körök a saját maguk indukálta válság elmélyítésében érdekeltek, hiszen a virtuális hitelpénzek (közpénzből történő) egyedüli fedezete és ellenértéke a nemzetgazdaságok termelővagyonára. Látjuk-e te-

hát e pénzügyi apokalipszis alagútjának végén a fényt, amely lehet egy szembe jövő vonat reflektora is éppenséggel? Ha a „megváltó világosságot” nem is feltétlenül, de perspektivikus, más államokban már működő alternatívákat (duális közpénzrendszer) mindenképpen az Olvasó figyelmébe ajánlhatunk. Hogy ebbe a kultúra és a közszolgáltatói szféra miképp kapcsolható bele, az még további kutatásokat igényel.

Mint megállapítottam tehát, a „válságot” azok a nemzetközi pénzügyi manőverek hozzák létre, amelyek a pénzügyi (hitelezési) folyamatok eredményeképpen, indirekt módon hosszú távú likviditási problémákat gerjesztenek. A kulturális közvagyonok kérdése már csak azért is különösen érdekes téma a globalizációs folyamatokból kiindulva, mert az állami termelőtulajdon privatizációs sorsát és privatizációs analógiáit, mint adósságfedezetet, vagyis a hitelek egyetlen (reálgazdasági) ellenértékét nézve újfent felerősödhetnek aggodalmaink, félelmeink azzal kapcsolatban, hogy a kulturális közjóléti szolgáltatások fönntartható működtetéséhez szükséges források megteremtésének hitelpénzkibocsátáson alapuló finanszírozása óhatatlanul magában hordozza a kulturális köztulajdon használata fölötti rendelkezés pénzügyi kontrollú megoldásait. Ennek az „államtalanító” folyamatnak ugyanaz szolgál elméleti kiindulópontjaként, mint a termelőtulajdon privatizációjához: az állam, mivel lemondott állampolgárai munkájának fedezeteként kibocsátott hazai „közpénz” létrehozásáról, és „devizaalapú, devizaruhájú” fizetőeszközt alkalmaz (forint elnevezéssel), már nem képes hatékonyan működtetni, fönntartani, és ami talán a legfontosabb, fejleszteni ezeket a közjóléti szolgáltatásait, mivel a devizaalapú hitelpénzen létrejött adósságterhek visszafizetésére költi erőforrásainak jelentős részét. Mindez „életre szóló” pénzügyi lekötélődést jelent ebben a pénzügyi paradigmában. (Elég csak arra emlékeztetnem, hogy Görögország éppen befejezte IMF-hiteleinek törlesztését, amikor is „váratlanul” majdnem államcsőd és euróövezeti válság állott be, amelynek elhárítására ismét óriási hitelek bevonásával próbálnak úrrá lenni az Európai Unió pénzügyi bürokratai, ebben a saját farkába harapó pénzügyi rendszerben.)

A közszolgáltatás rendszere tehát piaci refinanszírozással működik, amely azt jelenti, hogy minden működtetésre szánt forint „mögött” ott állnak a devizaárfolyam-változások, de még inkább azok az ígervények, amelyekre a kötvények kibocsátásakor elköteleződtek. Ennek következtében minden külföldi forrásbevonás csak kamatokkal terhelt hitelpénz formájában eszközölhető, és minden adóbevétele is csak kötvénykibocsátással realizálható! Ennek pénzügyi folyományaként egyre inkább le kell mondani a tulajdonlás és a működtetés feladatairól, átengedve ezt a piacnak és a magánbefektetőknek a közszolgáltatások területén is, hiszen – nem meglepő módon ezen elvonások után – nem áll rendelkezésre elegendő forrás a fönntartásra, fejlesztésre. Ez a pénzügyi rendszer olyan hitelspirált indított be, amelynek következményeként a munkavégzés elsősorban a magánpénzrendszer tulajdonosainak intézményesített követelése számára szolgál fedezetül. (Ma minden 10 adóforintból 7 az államadóság törlesztésére megy el, és csak 3 állhat az állam rendelkezésére, többek között a könyvtárügy fejlesztési céljainak megvalósítására is.) A hitelspirál és a pénzkibocsátás pénzügyi logikája a reálgazdaságba átültetve azt jelenti, hogy a hitel (nemzetállami szinten) egyre több „elvonási tünetet”, a teljes adósság-visszafizetés morális imperatívusza pedig modern kori rabszolgaságot okoz, ez végső soron gátolja a gazdaság növekedésének fogyasztá-

si oldalát, vagyis azt, hogy a gazdaság egészséges pályára álljon. Az egyre növekvő pénzelvonás és az erőltetett profittermelés ellenére hosszútávon mégis nő a tartozás összege, amely garantálja a permanens válságciklusokat. És ez indítja be azt az állam szempontjából kontraszelektív folyamatot, amelynek során a még fellelhető közjavakat, közszolgáltatásokat is a hiteltörlesztés szolgálatába kell állítani: az elvonások miatt egyre kevesebbet lehet kultúrára és humán erőforrásra költeni, így a rendszer szó szerint „kihálásra” van ítélve. (Az utolsó könyvtáros mindenestre majd kapcsolja le a villanyt! Van azonban ennél egy „ideálisabb” megoldás, amikor már egyáltalán nem kell könyvtárba menni, mert az csupán a virtuális térre korlátozódik. Ez az igazi költséghatékony megoldás! A posztmodern könyvtárban tehát, a szó eredeti tartalmát némileg kifordítva, a jelentést alulnézeti értelmezési síkra hozva, azt is mondhatjuk, hogy folyamatos „üresedés” tapasztalható.)

A közszolgáltatások esetében tehát súlyosan szorító és kiüresítő tényező e szolgáltatások finanszírozásának, fejlesztésének megteremtése. Ma már komoly beruházás, fejlesztés nem történik európai uniós pályázati források bevonása nélkül a kultúra területén sem. Ez a szisztéma annak a globális struktúrának a kényszere, amelyben az Európai Központi Bank által kontrollált és a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja által „ellenjegyzett” föderatív restriktív pénzpolitika közvetett hatása megjelenik a közszolgáltatások terén is. A közjavakat szolgáltató intézmények fejlesztéséhez, de finanszírozásához is szükséges források allokációja tehát nagymértékben kikerül a nemzetállamok hatásköréből, és elsősorban európai uniós pályázatokban elosztott támogatásokban nyeri el univerzális pénzügyi kontrollfunkcióját az eltorzult rendszer. A pályázati rendszer a globális hatalmi struktúra közpénzeket piaci szereplőkhöz áramoltató „univerzális” pénzügyi csatornája, „alapkezelője”, egyben természetesen hatalmi csatorna is a források elosztásával. A pályázati rendszer működésének nagyon sok áthallása van a hitelpénzrendszer működtetésével a forrásbevonás valóságos motivációit tekintve. A nemzetállamoktól elvont pénzek fejlesztés ürügyén egy indirekt pénzügyi kontroll megvalósulásával kerülnek vissza, amelynek a pályázó (hitelfeltevő) el kell köteleződjön hosszú évekre. A közjavak forrásainak rendelkezéséről (megteremtéséről) történő lemondás folyamatában azonban az Európai Unió föderatív politikája a „privatizációnak” még mindig csak egy finomabb, rejtőzködőbb formáját gyakorolja, hiszen maguk az intézmények mégis valahol a közjólétet is szolgálják, bár egyre differenciáltabb beárazású szolgáltatásokkal, hiszen a fönntarthatóság problémája az egyszeri európai uniós támogatás „elvonulása után” is fönntmarad. Így ismét csak visszatérünk a kérdés kiindulópontjához. Hiába épít „nálunk” az Európai Unió könyvtárakat, kulturális intézményeket, azokat már nekünk kell működtetnünk, és az egész rendszer éppen a pénzügyek egyre erőteljesebb központi kontrollja miatt deficites! A működtetési költségek előteremtése újfent beindítja azokat a privatizációs, üzleti szemléletű megoldási pályákat, amelyek következtében egyre nagyobb teher hárul a szolgáltatásokat ténylegesen igénybevevőkre. A kör tehát bezárul: a könyvtár társadalmi környezetének kulturálisan és gazdaságilag egyre differenciáltabb használói közege „magától” (egy kis nemzetközi pénzügyi segítséggel) szétveti a közszolgáltatások elvont jóléti egységét, és egyre differenciálódóbb, specifikálódó prémiumszolgáltatásokra, többlétszolgáltatásokra tarthat igényt a jövedelmi elosztás egyenlőtlenségeinek függvényében. Mindez azért is vált sürgetővé, mert a könyvtárak pénzügyi forrásaik egyre jelentősebb részét kénytelenek a használók zsebéből előteremteni,

mivel a közszolgáltatásokra egyre kevesebb közpénzt lehet fordítani a hitelspirál növekvő adósságkövetelésének következtében. Ezek a globális pénzügyi folyamatok főbb elemei, amelyek révén egy helyi kiskönyvtár a főntartó önkormányzat és állam viszonyrendszerében a globális világ pénzügyi láncolatára „eszmél”. Így érthetjük meg, hogy az IMF, a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja vagy az Európai Központi Bank (néha álviták közepette) hogyan „dönthet” arról, a pénzügyi függés jól kiépített hídfőin és hálózatán keresztül, mi kerüljön egy lokalitás könyvtárainak a polcaira, hányan dolgozhatnak ott, vagyis hogyan finanszírozzák egy helyi közszolgáltatás. A piaci finanszírozású közszolgáltatások számára kulcskérdés lesz a közvetlen anyagi haszon termelésének a kényszere, hiszen a refinanszírozás immár a piacról történik.

A közszolgáltatások finanszírozását egyre inkább tehernek érző főntartók számára kevés lehetőség és alternatíva adódik, ha fejleszteni is szeretnék településeik könyvtárait, és mondjuk, a helyi önkormányzati bevételek is eltérő támogatásokat tesznek lehetővé. Éppen ezért is álvita az a felvetés, hogy a könyvtár főntartás kényszere okozhat-e „versenyhátrányt” a rendszerben, amikor nem is az lenne a feladata, hogy versenyelőnyt nyújtson, mivel nem a verseny a legfőbb cél, hanem a kulturális bőség. Akkor már, ha mindenképpen provokatív akarnék lenni, úgy tenném fel a kérdést az oktatásügyi finanszírozás átszervezésének analógiájából kiindulva, hogy az oktatásügyi pénzügyi-politikai függéseinek irányt mutató „iskolaállamosítási” tervek elvben a kulturális intézményrendszerre is alkalmazhatók lennének, mintegy esélyegyenlőségi, kiegyenlítő célzattal, megszüntetve a „közös” (normatív és helyi, valamint a különböző közigazgatási szintek metszéspontjában elhelyezkedő, megyei–városi közös) főntartás terhét, amelyet az állam közvetlenül is elláthatna. (Ez persze, nem melleleg, éppúgy „csorbíthatja”, átstrukturálhatja, egyes intézmények, önkormányzatok feladatait, autonómiáját, hatáskörét, mint a közoktatásban bevezetett változtatások, például az iskolaigazgatók államtitkári kinevezése.) E központosító folyamat sajátos, „spontán”, helyi, „inverz” előjátéka lehet, hogy a finanszírozás és az intézmények átvétele, a kettős finanszírozás, a „közös, túros hátú ló” megszüntetése már helyi (megyei–városi) közigazgatási szinten, sok helyen meg is valósult. (Ez a probléma okoz vitát és finanszírozási problémát például a Pest Megyei Könyvtár esetében is.) A pénzügyi források centralizációjának, decentralizációjának vitája mindazonáltal csak akkor nem válik álvitává, ha összességében van elég forrás a könyvtárügyre, és nem globális eredőjű pénzügyi kényszerfolyamatok állnak a háttérben, hiszen attól nem lesz több pénz, ha a forrásokat központosítjuk, legfeljebb az egy zsebben összegyűlt pénz tűnhet többnek, mint a sok elaprózott. Ebben az esetben az állam által kontrollált „kiegyenlítődes” azt jelentené, hogy mindenki egyformán szegényes ellátásban részesülne, nem pedig a nivellálást. A különböző gazdagságú helyi források tehát nemcsak arra mutatnak rá, hogy a fejlődés és az ellátás egyenetlenné válik, de arra is, hogy a (részben) pályázati investációkkal beruházott fejlesztéseket nemcsak megépíteni, de főntartani is szükséges, s ez a feladat újfent finanszírozási gondokba ütközhet. (A pécsi Európa Kulturális Fővárosa-projekt keretében „máris” vita indult a Kodály Központ finanszírozásának állami kezességvállalásáról, átvételéről.) Ebből is látszik, hogy az európai uniós, föderatív pénzügyi struktúrában működő hazai és nemzetközi pályázattal rendszer kényszere alapvetően egy restriktív pénzpolitikából származik, amely a nemzeti jövedelmek egy részét

„összszemzeti” szinten, saját politikai szempontjai szerint, központosított hatalmi kontrollal, bürokratikus rendszeren keresztül csepegteti vissza. Akárhova is hátrálunk a probléma megoldásában, a globális pénzügyi politika adminisztratív rendelkezésekkel kikényszerítheti a nemzetállamok szintjére a piaci folyamatokat a könyvtári közszolgáltatások bizonyos szegmenseiben is. A forrásképzés nemzetközi pénzügyi monopóliumai úgy alakították át a központi bankok szerepét, hogy a monetáris felségjogokat az államok ne gyakorolhassák saját érdekeiknek megfelelően, így a forrásbevonás csak kamatra kölcsönzött hitelpénzzel képzelhető el, amellyel egyszerre kényszerítik ki a piaci folyamatokat a közintézményeknél is. Ez az a döntő mozzanat, amelyben lassan, de biztosan közelítünk egy többszintű, több rétegben összefonódó globális kulturális allokáció és kontroll felé mutató irányba, ahol az írott kincsek jelentős része a piac pénzügyi függése felé áramlik a digitalizáció ürügyén. Ez az az intézményes keret, amely a kulturális elosztás pénzügyi feltételeit a közszolgáltatások felé is érvényesíthetik, hiszen a piaci szereplők, tartalomszolgáltatók által digitalizált dokumentumok nagy része könyvtári anyag. Amikor tehát azt mondjuk, hogy a közösségi tulajdonban lévő információhordozók a magánszféra felé áramlanak a digitalizáció megfinanszírozásával és végrehajtásával, akkor nemcsak az elérés kiterjesztett aspektusát hangsúlyozzuk, hanem a könyvtári dokumentumok „áramlási terének” piaci irányában feltételezzük a „profitképző” hozzáférés adminisztratív bevezetését. Tehát amíg a piaci szféra digitalizál, mert a könyvtáraknak ez költségkímélőbb lehet, addig „sub rosa” megtörténik a könyvtári dokumentumállomány (használatából eredő hasznának) magánkézbe jutása. Ez jelenti az ugrást magántulajdonná alakított, privatizált köztulajdon áruba bocsátásában. A könyvtáraknak átmenetileg még „hasznos” is lehet egy olyan szerződés, amely garantálja, hogy a piaci tartalomszolgáltató által a közgyűjtemények digitalizált állományából termelt profit adott hányadát megossza az intézménnyel. Így a digitalizáció révén „kiszervezett” szellemi köztulajdon inntől alapvetően a piac kezén működhet. Ennek a tevékenységnek a profitképező alapanyagát a könyvtári dokumentum, a profitképző munkáját a tartalomszolgáltató hozzáadott munkájának értéke jelenti. A „holt és elzárt” dokumentum így kapcsolódik össze a piaci folyamatokkal, és képezhet hasznot, információs tőkét. Ebben a végfázisban nyer igazán értelmet az a megállapítás, hogy a globalizáció nem megszünteti a közszolgáltatásokat, hanem a profitjuk tőkefedezeti irányát fordítja meg, s az állami finanszírozású infrastruktúra a tőke számára termel hasznot. Mindez természetesen azt is jelentheti, hogy a hozzáférés demokratikus „hőskora” is a múlté lehet. Mindez nem egyszerűen fikció, hanem a globális pénzügyi rendszer által a közszolgáltatások finanszírozásában előidézett forrásirányok megváltozásából fakadó jövőkép.

Az információ mint viszonyrendszer – a digitalizációt tekintve – az információ által hordozott tartalom használati értéke által létrejött tőkeviszony. A digitalizált javak hozzáféréseinek, működtetésének pénzügyi feltételeit is egyre jobban a piac fogja megszabni, legyen szó könyvtári, avagy más eredetű digitális szolgáltatásról. Így nem kerülhető meg a fönnttarthatóság hosszú távú pénzügyi problémája. A digitalizáció a tőke számára – könyvtári horizonton belül – az egyik legtökéletesebb értékkepző, (értékálló) folyamat és szolgáltatás. Utalnék Paul Virilo megállapítására, miszerint a digitális dokumentumok első példányának előállítására költséges, azután a példányok megsokszorozása már olcsó. Ebben rejlik egyébként a digitalizáció

csapdája is, hiszen a másolási jogosultságok problémája belengi nemcsak az e-könyvek könyvtári, de az egész digitális világ tartalomszolgáltatását. Másrészt viszont azt is láthatjuk, hogy ezeknek a folyamatoknak egy része „természetes ellenreakcióból” fakad, hiszen éppen az e-könyvekkel kapcsolatban értesültünk arról, hogy miként manipulálhatók, törölhetők távolról is tartalmak az olvasóeszközökön²¹. A „harc” a felhasználók, és a tartalomszolgáltatók között új, pénzügyi–jogi fronton folyik tovább. De ez a probléma, a dokumentumokkal együtt ki is kerül a könyvtári digitális tartalomszolgáltatásnak a tulajdonvédelme köréből, hiszen internet- és tartalomszolgáltató világcégek előszeretettel ajánlják fel szolgáltatásaikat digitalizációs projektekből könyvtáraknak, mivel pontosan tudják, hogy erre a feladatra nincs elegendő forrása, technológiája sok könyvtárnak, viszont a könyvtáraknak vannak értékes dokumentumaik! A kettő találkozásából, mármint a köztulajdon és a piac „házasságából” megfogant projektekből nagyon sok „vakfolt” van, s ez az igazi „fekete lyuk” a digitalizáció által létrejött „tulajdonváltás” kérdésében, azt gondolom. Ma még csak jóslani lehet, hogy a köztulajdon piaci szereplők általi, külső munkában végzett digitalizációjának folyamatából milyen tartalomszolgáltatási gyakorlat születik a jövőben, de a könyvtárügy körüli „fokozódó” pénzügyi–piaci áramlások arra engednek következtetni, hogy komoly szellemi adu helyzetben lesznek azok a vállalkozások és cégek, amelyek digitalizált könyvek (másolati) adatbázisait tulajdonolják. A virtuális könyvtári valóság felosztása tehát már megkezdődött! Ma még ez úgy van kommunikálva, hogy a digitalizációt külső munkában végző vállalkozások megnövelik a könyvtári nyilvánosság, az elérés lehetőségeit, s ez egyrészt természetesen igaz is, hiszen most már a hétvégeken, vagy éjszaka is tudunk távolról könyvtári kutatásokat, szellemi munkát végezni. Másrészt e „pozitívumok” mellett igaz az is, hogy a digitalizálással „monopolhelyzet” alakulhat ki a kulturális közjavak elosztásában, így hiába a távoli elérés kényelme, ha a tartalomletöltés fizetősé alakulhat. Gondoljunk csak bele, hogy a digitális tartalom létrehozásának költségeit állni tudó vállalkozások milyen szellemi köztulajdon birtokosai lehetnek e folyamata során. A kulturális közvagyon magánkézbe történő „átáramlása” tehát már folyamatban van, amikor is a piaci tartalomszolgáltatók érdeke „találkozik” a könyvtárügy virtuális expanziójának szempontjaival. A British Council például tevékenyen részt vett az orosz állami könyvtár digitalizációs projektjeiben, ezzel együtt az orosz szellemi köztulajdon számbavételében is. Azt csak a közgazdasági fantázia tudná megmondani, hogy a digitális köztulajdonnak a piaci alapokról finanszírozott tartalomszolgáltatásai meddig maradnak meg a jóléti szolgáltatások körében, és mikortól érvényesül a privatizációs filozófia fő érve, hogy az államnál sokkal hatékonyabban működtethetők magánosítással a közszolgáltatások, még akkor is, ha ellensúlyként komolyan lehúzzák ezt az érvrendszert a privatizáció egyéb folyamatai: a termelőtulajdon fölötti rendelkezés elidegenítése, valamint a működtetésből, fejlesztésekből fakadó finanszírozás szolgáltatásokban történő beáramlása, s az ebből eredő pénzügyi haszon kivitele. A helyi munka így már nemcsak lokális szükségletek kielégítéseként, de elsősorban globális pénzügyi érdekek fedezetéül szolgál. Mindez részben már megvalósult némely közjavak termelésének, értékesítésének, allokációjának rendszerében. Azok a pénzügyi technikák, amelyek a termelőtulajdon, illetve egyes, főképpen kommunális közszolgáltatások privatizációjában történnek, véghezvihetők a kulturális közjóléti ellátás területén is. Melyek azok a pénzügyi tényezők, amelyek ezt kikényszeríthetik?

A könyvtári vagyonok magvát maguk az állományok (és információhordozók) jelentik, de természetesen az eszközpark és maguk a könyvtáreépületek is a kulturális köztulajdon minél hatékonyabb és kulturáltabb hozzáférését szolgálják. A könyvtárügyben a pénzügyi hatékonyság elvi és gyakorlati kérdései hasonló gondolati síkon fogalmazódnak meg, mint más jóléti közellátás reformjainak programjában.

A közpénzek könyvtári felhasználásáról szólva azt mondhatjuk, hogy sok esetben nem feltétlenül előrevivő részizagságokon, komplex közgazdasági, pénzügyi kényszerfolyamatokon alapuló általánosító vélemények látnak napvilágot. Ez egyrészt érthető a médiaműfajok működésmechanizmusából, a hírek befogadók számára történő „testreszabásából”, de abból is, hogy a gazdaság működésének jellemzői, adatai elsősorban olyan egzakt számokkal írhatók le, amelyek a piaci termelés, csere és értékesítés sajátosságaiból fakadnak. A globális pénzvilág hírgyárai megteremtették azt a „pénzügyi sajtónyelvet”, amely nélkül ma már a gazdasági–pénzügyi folyamatok által meghatározott politikai történések felszínén sem lehet eligazodni, és ami mögé éppúgy oda kell képzelnünk e fogalmak igazi jelentését, tartalmát, mint a rendszerváltozás előtti világ kimondható szavai mögötti igazságot. Ebből is látszik, hogy a pénzügyi folyamatok által függésben tartott politikai döntéshozói fórumok az élet minden területén a globális pénzügyi imperializmus elvei szerint határozzák meg a fönntarthatóság kereteit. Így tehát, amikor a kulturális szféra, a kulturális alrendszerek működésének médiakommunikációjában megjelenő pénzügyi híreket halljuk, olvassuk, látjuk, akkor az ágazat sajátosságaiból adódóan értelemszerűen sokkal komplexebb jelenségeket kell a „kemény” számok mögé gondolnunk, mint amit az egzakt adatok a befogadó számára sugallnak. A kultúrában a mérhetőség, a számszerűsítés problémája mindig is „nehezítette” a hatékonyság, a fönntarthatóság kérdéseinek „bemérését”, erőteljes lehetőségeket adva a szubjektív értelmezések számára. A globális pénzügyi folyamatok nemzetállamokra kényszerített restriktív pénzügyi politikája ellentétes jelentésekkel ruházott fel bizonyos fogalmakat. A „reform” így lett a megszorítás zimbóbuluma, s nem az igazi fejlesztésé, amely nem forráselvonást, hanem munkával fedezett közpénzek, és nem hitelpénzen alapuló forrásbevonásokat igényel. A pazarlás amúgy pejoratív kifejezését ráhúzták olyan tevékenységekre, mint a közösségi jólétet szolgáló ellátások, mint amelyek „túl sokba kerülnek” az adósságszolgálatban vergődő államnak. Így, ha valamit feleslegesnek, vagyis fenntarthatatlannak ítélnék, akkor arra könnyen rámondják: pazarló! A kultúra ebből a szempontból különösen veszélyeztetett, hiszen a könyvtári dokumentumok egyfajta „készenléti” kulturális potenciált is kifejeznek, amelyek használói sajátosságaikból (ciklikusságukból) következően nem minden példányára van minden történelmi időszakban egyformán kereslet. Egyfajta időszakosságot, periodicitást jelent például a tanév, az oktatás növekvő szükségletallokációja, de ellenkező előjelű, történelmileg más típusú, hosszabb idejű szükséglet-visszaesés, szükségletátrendeződés is elképzelhető, különösen, ha arra a globális kulturális folyamatok rá is játszanak. Ha leselejteznénk a ritkábban keresett könyveket, akkor azzal az a kulturális lehetőség sérülne, hogy egyes szükségletek még felkelthetők, „tömegessé” tehetők és kielégíthetők lesznek egykoron. A globális kultúrpar is átrendezte a kulturális szükségleteket, ez bizonyos művek iránt megnövekedett, míg mások csökkenő szükségletében öltének mérhető trendeket. Éppen ezért talán még nem

közhely, hogy a társadalomkutatás, kultúrakutatás sok esetben ugyan „valós”, de nem a lehetséges folyamatokat mutatja ki, és éppen azzal a globális szükségletmanipulációval operálva, amelyet valóságnak ismerünk el, manipulált adatokban ad hírt a társadalom kulturális állapotáról. Amiről nem tudunk, amilyen könyv már nincs a könyvtárban, az a szükséglet nem létezik, nem is létezhet, hiszen a globális társadalmi–kulturális folyamatok nem engedik meg a kulturális szükségletekre való öneszmélést. Ilyen egyszerűen lehet kimutatni azt, hogy ma már egyre szűkül, homogenizálódik a kulturális igény spektruma, tehát tényleg nincs is szükség olyan sokféle dokumentumra a könyvtárakban. Mindez elsősorban a kulturális szükségletrendszer vizsgálva válik rendkívül manipulálható területté.

Más a helyzet az információátadás, az információ (piaci folyamatokba illeszthető termelése) esetében. Az információcserének már lehetnek (vannak is) olyan mérési szempontjai, amelyek valamilyen képet adnak a hasznosságról, hatékonyságról, avagy redundanciáról, zajról. A legkézenfekvőbb és egyetemesen kicserélhető objektív érték az információ előállításának, szolgáltatásának, felhasználásának pénzügyi hasznosságában manifesztálódik, nyilvánvalóan legközvetlenebbül az üzleti–pénzügyi információk világában. Manapság szinte a teljes információs kultúra végpontja, még ha áttételesen és végeredményben is, a pénzügyi–piaci folyamatok cseréjében kulminálódik. Egy diplomának ma elsősorban a piaci értéke számít, és akkor rentábilis oktatás-gazdaságtanilag is, ha visszatermeli a társadalom vagy a magánszemély által befektetett képzési költségeket, és nem külföldön termeli a hasznot. Az élethosszig tartó tanulási folyamatokkal szoros szimbiózisban működő könyvtárak számára is ez a kérdés kezd döntővé válni. Ha az állam elsősorban piacképes képzéseket támogat, akkor a könyvtárügy is akkor lesz képes ezzel a hatékonysággal lépést tartani, a képzéseket hatékonyan segíteni, ha maga is „piacképesen” tudja a képzést támogatni, állományát és szolgáltatásait fejleszteni. Mindez azonban korántsem „elegendő”, legfeljebb egy könyvtárhasználati határhelyzet, és nagymértékben függ attól is, hogy az értéktöbbletet is termelő könyvtárügy képes lesz-e „visszatermelni” azt a hasznot, amellyel eleget tud tenni szélesebb társadalmi küldetésének. A partikuláris könyvtárhasználati motivációktól a nembeli lényegyet érintő kulturális szükséglet felkeltése a kulcs ahhoz, hogy ne csak információs üzemként tekintsünk a könyvtárakra! A könyvtárügy már eddig is részesevé vált a globális erőforrás-elszívási folyamatoknak, leginkább az agyelszívás külföldön realizált szellemi hasznának megalapozásában. A könyvtárak sok esetben exporra is „termelnek”, egyrészt az itt tanuló külföldi diákok ellátása, másrészt a hazai diplomások (kényszerű) külföldre kerülése révén. Ezt újabban rendeltetéssel kívánják pénzügyileg korlátozni, mivel ez is egy formája a tőke globális termelésének, a szellemi kizsákmányolásnak: állami infrastruktúrán, közpénzen megszerzett ismeretek külföldi hasznosítása. A magyar könyvtárügy – éppúgy mint a termelés és szolgáltatás más anyagi szférái – tehát nagyon is előállítja megfelelő infrastrukturális háttér esetén a fönntartásukhoz szükséges (szellemi–anyagi) szolgáltatásokat, csak hogy a haszon sok esetben nem az országhatárokon belül realizálódik, hanem a pénzügyi szivattyúk komplex folyamataiban vándorol ki!

A globalizációs pénzügyi politika által mantraként ismételt reformköveteléseik mögött, mint láttuk, egyáltalán nem építő jellegű folyamatok vannak, hanem alapvetően adóssággövetelések, amelyek egyre több munkát, egyre kevesebb bérért, egyre kevesebb munkaerőtől követelnek! Így, amikor költséghatékonyságról gon-

dolgozunk, érdemes szétválasztanunk, melyek azok az igazán hasznos változtatások, amelyek valóban a még több könyvtárhasználó még magasabb szintű kielégítését irányozzák elő, és melyek azok, amelyek mögött olyan restriktív pénzügyi folyamatok húzódnak meg, amelyek a közkiadások forrásait tulajdonképpen visszafejlesztik, vagy ha investáció történik is, akkor az részben külföldi forrásokból, hitelekéből történik. Mindezek komoly pénzügyi–szakmai distinkciókat takarnak, hiszen reformként foghatjuk fel a könyvtárak felújítását, új könyvtárak építését, az állományok, a humán erőforrás fejlesztését, de „könyvtárreformként” lehet eladni a „visszafejlesztést”, a leépítést, (a radikális, tehát nem a működés és a használat helyi immanenciájából, hanem a „pazarlásból” eredő) állományapasztást is. A számok azonban csak egyrészről adnak viszonyítási, összehasonlítási alapot, másrészről „manipulatív” kontextusban is értelmezhetőek, legyenek azok pénzügyi vagy éppen könyvtárhasználati adatok. Hogy csak egy példát mondjak: ha egy könyvtár állományát a felére csökkentjük, és csak a lektúrokat, illetve a statisztikailag az általunk meghatározott paramétereken belüli kölcsönözöttségű állományt tartjuk meg, akkor ott nominál értékben valóban ugrásszerűen nőni fog a kikölcsönzött könyvek aránya. Mögötte viszont meghúzódhat egy elhamarkodott állományalakítási koncepció, amely helyrehozhatatlan károkat és egy „szegényes”, szűk időspektrumú homogén állományt teremthet. Egy közgyűjtemény felépítése hosszú évek gyűjteményépítő munkájának eredménye. E munka eredménye azonban nagy gyorsasággal lerombolható. A probléma tehát nagyon is kétoldalú, mert miközben egyes szakmai műhelyek azt a megállapítást általánosítják, hogy „milliórdok úsznak el” a könyvtárakban a „felelőtlen”, „túlzott” állománygyarapítás miatt, addig a terápiának javasolt megoldás, a túlzott selejtezés, maga is értékvesztést okoz. Manapság nem ideológiai alapú, hanem globális pénzügyi szempontú állományalakítási presszió strukturálja át a könyvtárak kínálatát és szolgáltatáskultúráját. Kisebb, („mobilabb”) könyvtári állományok és újszerűbb, keresettebb könyvek vélhetően nagyobb kínálatától várhatjuk a használati mutatók növekedését?

Ez a könyvtári reformprogram erősen vérzik a globális költséghatékonysághoz való konvergenciától, és nem utolsó sorban a piaci erőviszonyok könyvtári dominanciájától. A szocializmus „felelőtlensége” után, amikor is „túl sok”, „túltömött” állományú könyvtár létesült, halad az inga a másik oldalra, egy másik, (globális) felelőtlenség irányába: az állományok túlzott restriktívja felé. A pénzügyi restriktívot tehát „követheti” vagy éppen meg is előzheti a könyvtári állományok, infrastruktúra restriktívja, leépítése. A megőrzés könyvtári mozzanata immár negatív felhangot kapott, mivel egyes könyvtári ellátóhelyeken az állományt, önhibájukon kívül, nem tudják megfelelően gyarapítani, a kínálat elavul, nem frissül. (Mindez azonban nem von le a régiek értékéből!) Márpedig a szabadpolc nyilvánossága, kínálata a könyvtári használói kultúra szabadságfokát, gazdagságát, avagy szegénységét jelenti. Erre a nyilvánosságra jelentősen rásegíthet, kiterjesztheti a digitalizáció alternatív távelérésű folyamata, a fönnttarthatóság korábban leírt kihívásaival. De nem pótolhatja! Azt látjuk, hogy ahol fejlődik a könyvtári szolgáltatáskultúra, „kinevelődik” az olvasóközönség, abban a szabadpolcos könyvkiválasztásnak, szükségletallokációnak máig kulcsszerepe van. Azt is mondhatjuk, hogy az olvasó számára az a könyvtár, amit a szemével lát, amit a kezébe vehet, amiben maga szabadon böngészhet. Éppen ezért is nagyon nagy a felelősség, hogy milyen kínálatú szabadpolcos filozófiát valósítunk meg. De itt nem is elsősorban a felelősségről

van szó, hanem a lehetőségről. Arról, hogy milyen kínálatot képes egy könyvtár szerzeményezni, prezentálni, milyenek a könyvkiválasztó terei stb. Ezek mind-mind valahol a globális pénzügyi folyamatoknak a lokális kultúra finanszírozhatósági lehetőségeibe történő beavatkozásain múlnak. A probléma tehát távvezérelt kiindulású, és a legkevésbé sem valamiféle pazarló könyvtárpolitikára adott válasz. **A magyar gazdaság és társadalom igenis előállítja azt a munkával fedezett értéket, amelyből a közszolgáltatások is sokkal magasabb szinten lehetnének fenntarthatók.** Az adósságterhek azonban, mint legfőbb pénzszivattyúk, olyan mértékben terhelik az államháztartást, hogy csak az egyre nagyobb megszorítás, profittermelés képes kipréselni a törlesztést. Az adóssággal szemben folytatott harc megmutatkozik a könyvtári munkavégzés legfőbb nyilvánosságú ütközéspontjain, a szabadpolcos terek állomány szervezési lehetőségeiben is. Elsősorban ezekben a terekben dől el a könyvtárban megosztható kultúra és ismeret sorsa, és itt konfrontálódnak azok az állományalakítási politikák és erők, amelyek megszabják a kulturális szükségletkielégítőkké allokációját, a társadalom kulturális közjölését, vagy – adott esetben – egy selejtezési „genocídiumban” válnak meg a „gyengén teljesítő” könyvektől. Vajon hogyan tudjuk feloldani azt az ellentmondást, hogy sok helyütt alig tudnak a könyvtárak gyarapítani, mégis bizonyos szakmai körök azt sugallják, hogy váljanak meg régebbi könyveiktől. Nehéz megérteni ezt az álláspontot. (Akinek nincs, attól az is elvételik, amiye van? – idézhetjük a kapitalizmus Marx által is felfedezett biblikus logikáját, kiegészítve a kőbe véssett hiánycélok legkevésbé sem biblikus teljesítésével.) Hát nem furcsa, bár a globalizáció kifosztó jellegéből egyáltalán nem meglepő, hogy a „szegényes” választékú könyvtárügyben további könyvselejtezéseket, állományrevíziókat, megszorításokat kellene végrehajtani? Ebben manifesztálódik a közszolgáltatások területén ugyanaz a kontraszelektív folyamat, mint amelyet a rendszer pénzügyi szinten indukál: gyorsuló elvonások, „reformok”, vagyis kizsákmányolás a reálszféra minden (eladósított) területén. Most már csak a tömeges olcsó munkaerő „hiányzik” a közszolgáltatások rendszeréből a kellő „költséghatékonyság” végett, amit a közmunka gyakorlata kívánna megvalósítani, vélhetően a magasabb képzettségűek és jövedelműek, valamint a pályakezdők rovására. Sallai István állítólagos megjegyzése szerint a „szocialista szabadpolc” kifejezésben a szocialista „fosztó képző” volt.²² Amíg egyik oldalról valóban ideológiai alapon szűrő, manipuláló, másik oldalról a jóléti rezsim kulturális keretei és lehetőségei között bőségre, a kulturális szükségletek és javak felszabadítására, növelésére törekvő állományokról volt szó. Mindez természetesen okozott állománygyarapítási aránytalanságokat, kiegyensúlyozatlanságokat is, amelyekről a rendszerkritika, valamint az időközben kibővült és fokozatosan liberalizált kulturális kínálat időről időre megszabadította a könyvtárakat²³. Az viszont már történelmi és szakmai anakronizmusnak tűnhet, hogy egyes szakmai műhelyek a mai, posztmodern kori állományapasztási elméletek útkereséseikhez extrapolálják az akkori folyamatokat. Sallai István egykori megjegyzését úgy értelmezhetnénk át, hogy a mai globális pénzügyi folyamatok függvényeként meghatározott állományalakítási „diktátumok” „kifosztó” jellegűek (a szó átvitt és konkrét értelmében), és ma a piac által diktált kulturális elosztás és szükségletek törvényszerűségei határozzák meg a kifosztás és a „bőség” tartalmi átrendező tényezőit. Így ma bőséget és szükségletet elsősorban az efemer irodalom és az oktatásból kiindult szükségletek területén kellene keresnünk. A posztmodern

könyvtári nyilvánosság szükségletrendszeréből, valamint a globális folyamatok egymásra ható összességéből fakadó deficit és gyarapodás mérlege tehát így foglalható össze: a piac, a pénzviszonyok, a kulturális és oktatási folyamatok komplex folyamatai együttesen felpörgethetnek egyes kulturális-információs szükségleteket, egyfajta kulturális sokféleséget és könyvtárhasználatot is, míg bizonyos kulturális területek és dokumentumok iránt nagyban csökkenhet az igény. Ez a deficit akkor csökkenthető, ha nem mondunk le az érték objektív fogalmáról, a szükségletek dinamikájáról, heterogeneitásáról és a kultúra piacot korrigáló támogatásáról, vagyis a könyvtárügy politikai gazdaságtanának alkalmazásáról. A kamatfizetés alól pénzügyileg felszabadított közpénzrendszer, duális pénzrendszer az egyetlen, amely a reálgazdaság piaci folyamatait, a közszolgáltatások „reális” és kívánatos szükségleti viszonyait a hazai áruk valós reálgazdasági folyamatai által fedezett szintre hozzahatják, finanszírozhatják. E finanszírozás esetén valóban beszélhetnénk kulturális bőségről, hiszen a kulturális közszolgáltatásokra, a kulturális nyilvánosság tereire is több juthatna, és ez beindíthatná a kulturális szükségletek „forradalmát”.

Így tehát nem szabad a globalizációs folyamatokra válaszul bezárkóznunk, de nem szabad, hogy a globalizációs kifosztó tényezők következtében akár az időtényező, akár a tartalmi tényező mentén egyoldalúvá (ugyanúgy korszerűtlenné), homogénné alakítva az állományt, áldemokratikus kulturális bőségről beszéljünk! Ne ebben közelítsünk a Nyugathoz, a bőség átvitt értelmű „zavarához”, hanem azokban a technológiákban, amelyek a könyvtári dokumentumállomány logisztikai és ennek folyományaként szükségletkielégítő, szükségletmélyítő feladataiban segítséget jelenthetnek. Ennek egyik elterjedő lehetősége az RFID (rádiófrekvenciás-azonosítású) rendszerű könyvkölcsönzési, könyvazonosítási és a hozzá kapcsolódó állományvédelmi megoldások, amelyek automatizálják a könyvkölcsönzést és számos állománylogisztikai folyamatot is leegyszerűsítenek. Az RFID-technológiáról általánosságban annyit jegyeznek meg, hogy univerzális eszközről (mikrochip) van szó, az adatok tárolása, „nyomon követése”, illetve továbbítása szempontjából, amelynek többféle változatai között léteznek már olyanok is, amelyeket nem objektumokba, hanem „humán” szervezetekbe ültetnek. Az RFID-technológia könyvtári alkalmazása azért látszik ésszerű ötletnek, mert a könyvek bibliográfiai adataival (adatbázisával) összekapcsolt numerikus kódokkal gyorsan lehet minden példányt azonosítani, és a könyvtárhasználat sajátosságain belül felmerülő dokumentumáramlási feladatokat mind az olvasó, mind a könyvtáros szempontjai szerint a lehető legegyszerűbben végrehajtani. Az RFID-rendszer legnagyobb előnyének tehát az látszik, hogy gyorsan és egyszerűen, a dokumentummal való fizikai érintkezés nélkül „bemérhető” az RFID taget tartalmazó dokumentum adatbázisban rögzített tulajdonságai, bibliográfiai adatai. Az RFID-technológia a könyvtári gépesítés (automatizálás) terén áttörésnek számít, így érdemes ennek a folyamatnak a szakmai vetületeit is megvizsgálnunk. Néhány területen, elsősorban az önkölcsönző szisztéma alkalmazásával, amely az RFID egyik lényeges szolgáltatása. Az RFID-technológia növeli az egyéni szabadságjogokat a könyvtárban, mivel liberalizálja a kölcsönzési adminisztráció folyamatát. Mindezzel párhuzamosan csökkenhet a kölcsönzés adminisztrációja is, így lehetővé válik, hogy a használó a könyvtáros közreműködése nélkül, önkölcsönző rendszerben, csak maga „lássa” azonnal a kölcsönzött és a visszahozott dokumentumokat, amelyeket elvben a könyvtári nyitvatartási órákon kívül is visszaadhat az olvasó a könyvtár

falában erre kialakított bedobópontokon. Az önkölcsönzés szabadsága természetesen kétarcú, pro és kontra is értelmezhető. Helyesen akkor működtethető, ha a társadalom számára a szabadság szükségszerűségének dialektikája visszahatóan, a szükségszerűség szabadságának korlátaival érvényesül. A rendszer egyrészt kapcsolja az azonnali kontroll és bürokrácia „időrabló” folyamatait, másrészt viszont kétségtelenül „meghosszabbíthatja” a könyvtár funkcióit azzal, hogy vissza lehet adni a dokumentumokat a nyitvatartási időn kívül, a könyvtáros közreműködése nélkül is. Mindenképpen olvasóbarát lehetőség. Ugyanakkor könyvtáros adminisztratív közreműködésének, „ellenőrzésének” kikapcsolása a könyvkölcsönzési, illetve visszavételi aktusok során az automatizált folyamatok által csökkentheti a könyvtári állomány áramlásának azonnali, szenzitív kontrollját, éppen ezért a felhasználó „oktatása”, a technológia megismertetése, a folyamatos technikai segítségadás fontos mozzanat lehet, különösen a technológia bevezetésének időszakában. Ez azért is fontos, hogy a használó ne úgy élje meg a technológia bevezetését, hogy „önként vállalja át mások munkáját”²⁴. De tartalmi, szakmai elemet is bemutatathatunk az RFID ürügyén. Annak idején, amikor a kölcsönzési pontokat központosították a könyvtárakban, a gyermekrezszegek például kikerültek a kölcsönzés közvetlen, helyi pontjából. A gyermekkönyvtáros így már nem tudta, nem látta, milyen személyekhez kötődő könyvmozgás történik, így az „olvasásra nevelés” egyfajta interaktív alapja elveszett. Az RFID-rendszerrel mindez még személytelenebbé válhat. Magyarországon jelenleg már jó pár könyvtárban működik ilyen jellegű könyvkölcsönzési és könyvazonosítási technológia, erről a 3K tematikus cikkeiből tájékozódhattunk.²⁵ A tapasztalatok összegzésének dialektikus kiteljesedéséig még nem juthattunk el, hiszen nem telt még el annyi idő az RFID magyarországi alkalmazásában, hogy e technológia teljes funkcionalitására rálátva is értékeljük könyvtári vonatkozásait. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az RFID-technológia éppen azáltal is fejlődik könyvtári alkalmazásaiban, hogy a könyvtári környezettel és gyakorlattal szimbiózisban visszahatnak a fejlődés irányára a mindennapi működés tapasztalatai. Akik élen jártak e technológia alkalmazásában, azok kitaposnak egy irányt a fejlesztők számára is, megkönnyítve a többi könyvtár számára a technológia befogadását. Így, mondhatjuk, a FSZEK Központi Könyvtárában történt RFID-fejlesztés mérföldkő e technológia hazai könyvtári alkalmazásában, továbbfejlesztésében. Mind az olvasók által naponta megmozgatott dokumentumok száma (akár több ezer), mind a szabadpolcos terekben lévő, helyben olvasható és kölcsönözhető dokumentumok mennyisége (kb. 300 ezer kötet) a nagy ívű technológiai innováció magasabb szintű tesztjét is jelenti. E fejlesztési folyamat háttéréről annyit érdemes megjegyezni, hogy a könyvtár úgy szervezte meg az RFID tagek beültetésének elő-, illetve utómunkálatait, hogy mindeközben a könyvtár túlnyomó részt teljes vagy részidőben üzemelt, és a dokumentumok jelentős részébe „menet közben” került az azonosító, az olvasóknak csak a normál nyári szünet időszakára – amikor is az összes bent lévő könyv RFID tag beültetésére sor került – kellett lemondaniuk a könyvtárról. (A raktári könyveket a kérések sorrendjében kiadáskor, a visszahozott könyveket a kölcsönzési adminisztráció során, a visszavétel után chippezik be.) A technológia tehát friss, de már így is megjelenített egy sor kényelmi szolgáltatást az önkölcsönző rendszeren túl is.

A technológia kölcsönzési, tehát elsősorban olvasókat érintő előnyeinek túl számos könyvtári munkát megkönnyítő funkciót is érdemes megemlíteni. A dokumentu-

mok tömeges áramoltatása a hozzájuk kapcsolódó csoportos adatok RFID-rendszeren keresztüli informatikai módosíthatósága az állomány ellenőrzése, leltározása jóval egyszerűsödik. Így például sokkal gyorsabban, egyszerűbben lehet ideiglenes státusmódosításokat végrehajtani a könyvek példányain, amelyek a dokumentumok együttes logisztikai mozgatásához kapcsolódva jelzik a dokumentummal végzett könyvtári műveletek pillanatnyi helyzetét, a könyv aktuális pozícióját (kötészeti, feldolgozási, raktározási, törlési mozzanatok). Végül, de nem utolsó sorban érdemes szólni arról, hogy az RFID-rendszerrel sokkal hatékonyabb, árnyaltabb statisztikai-elemző megoldásokat lehet végrehajtani. Ezzel is egy szükségletkövető és befolyásoló szabadpolcos állományalakítási politikát támogathatunk. Az RFID-rendszerrel tehát gyorsan lehet tömegigényt kielégítő állománylogisztikai aktusokat végrehajtani, de érdemes megjegyezni, hogy a technológia előnye a tartalmi mozzanatokon és az azt indukáló szükségleteken bontakoztatható ki! A legfejlettebb könyvtári technológia is „számol” tehát a könyvvel, és erre, éppúgy, mint az áramoltatást fizikailag is, tartalmilag is végrehajtó, befolyásoló könyvtáros munkájára is szükség van, mert a digitalizáció csak részben segítheti bizonyos dokumentumok elérését, azt is csak úgy, hogy a digitalizáció révén egy újfajta, komplex, többszintű függésrendszer konglomerátumába kerülhet a kulturális javak allokációja. Az egyre dráguló energia, mint a legáltalánosabb, minden elektronizált technológiát meghatározó probléma, különösen az atomenergia kérdésségének és biztonságosságának folyamánként lehet érzékeny. Az energiahálózati függésre „ráerősít” az internetes technológiai hálózatfüggés, és az ebből adódó anomáliák, az archiválás, megosztás eddig még nem látott technológiai, társadalmi, pénzügyi problémái, manipulációi. Mindezek tükrében annyi mindenképpen megállapítható, hogy az online (virtuális) világ sokkal sérülékenyebb, manipulálhatóbb, komplex függésrendszerben működő entitás, mint talán eddig gondoltuk volna, így ennek a világnak a „szabadsága” is nagyon viszonylagos. Hadd említsem meg újra, hogy az egyik globális e-book kereskedés bizonyos szerzői jogilag bizonytalan műveket utólag „távtörölt” az e-book readerekről. Ez a lehetőség ismét elgondolkodtató momentum a hagyományos könyv és az elektronikus könyv közti „küzdelem” mérlegelésekor.

Ezzel szemben egy padláson porosodó könyvhöz ugyan nem találunk több személynek a közösséggel megosztott kommentjeit a műre vonatkozóan (legfeljebb személyes, kézírásos megjegyzéseket a margón), de függő helyzetet teremtő, kompatibilitást igénylő közvetítő eszközt sem kell keresnünk a szöveg elsajátításához. Elég, ha csak az adott fizikai dokumentum kéznél van, egzisztál, vagyis közvetlen és nem közvetett vonatkozásban áll a külvilággal. A globális virtuális információs világban egyfajta „arccal az e-könyv felé” technológiai pressziója állítódik szembe a könyv hagyományos világával, sőt, magának az olvasásnak, a műbefogadásnak a folyamataival. Ebben a diskurzusban ökológiai érvek is megjelennek a digitális papíralapú e-book readerek javára (amelyeket magam is a „legpapírhűbb”, barátságos eszközöknek tartok), csakhogy bármennyire szembarát és takarékos eszközök is, mégis elektronikai és internetes hálózati függésűek, ezen kívül a hulladékterhelésük sem elhanyagolható, ha az eszközben az akkumulátort vagy magát a berendezést cseréljük ki. De van itt még egy érdekesség! A e-könyvek elvileg megszüntetik a példányproblémát, így nem kell időről időre újra kiadni (letölteni) egyes műveket, már ha nem frissítik a tartalmát, elég egyszer digitalizálni. A tartalom véglegessége azonban szemben áll a technika „végességével”. Arra gondolok,

hogy a „technika fétise” és természetes evolúciója éppoly gyors fejlődésben cserélheti le az e-book readereket, mint mondjuk, a mobiltelefonok esetében tapasztalhatjuk. Ebben az esetben az a paradox helyzet állhat elő, hogy az e-könyv örök, az e-könyv reader múlandó, és állandó frissítésre nem a tartalom, hanem a tartalomhordozó szorul. Ez is egy függési attribútum.

Az olvasást sokan egyfajta magányos, éppen ezért unalmas tevékenységként állítják be, amikor az online világ hálózati-közösségi interaktív lehetőségeivel konfrontálják. A „hálózati olvasás”, vagyis az internetes (irodalmi) szövegek, illetve e-book sokféle eszközzel olvasható világa elvben kiküszöbölhetik ezt a problémát, de valahogy mégiscsak idegenszerűnek hat az időigényes, elmélyült olvasási tevékenység a háló felgyorsult (használatot kiszolgáló technikai fejlődésének) kultúrájában. A rövid szövegek valóságában, virtuális szövegvalóságában és az internet képi kultúrájának világában „természetes folyamatnak” tűnik a hosszú szövegek figyelmen kívül hagyása, nemcsak esztétikai és időszempontok miatt, de az eszközök nem kellő fejlettségénél fogva is. (Jelenleg egyedül a „digitális papír alapú” e-book reader képesek a könyvvel egyenrangú minőség produkálására. A saját képernyő-megvilágítású hordozható és fix eszközök nem alkalmasak a hosszabb szövegek szemkímélő futtatására. A gyors és mobil infokommunikációra, informálódásra viszont annál inkább!) Ray Bradbury híres regényében, a *Fahrenheit 451*-ben úgy jellemezte az olvasás társadalomkivüliségének történetét, hogy az emberek maguktól szoktak le az olvasásról. Minderre a mai korból visszanezve azt mondhatjuk, hogy az olvasáskultúra átalakulása is, éppúgy, mint a valóság teljességének átformálása, nem közvetlen politikai diktatúrával történik, hanem azzal a politikailag demokratúrának nevezhető posztmodern szemlélettel, amely a hálót egy sajátos – nem elsősorban pszichológiai értelmű – függési struktúra kontextusába állítja. Az internetes hálózatok nemcsak a véleményszabadság határait tolják ki, de ezzel egyidejűleg, ezt messze tolerálón, kialakítják a hipervalóság hálózati kontrollját.

Ez az antiutópia különösen is elgondolkoztathat minket a virtuális könyvtár és a virtuális világ globális folyamatainak e cikkben helyenként csak felvázolt, máshol jobban kifejtett alulnézeti komplexitásán, összefüggésein, egyben össze is foglalja mondanivalóm lényegét: **az információs szabadság és az azt biztosító technológia óriási lehetőség a jóra és a rosszra, a szükségletek szabadságának, bőségének, de a totalitarizmus tendenciáinak „kibontakoztatására” egyaránt.** Mi, könyvtárosok ennek tudatában dolgozzunk azon, hogy ne csak az információs szabadság elvont eszméje létezzen, hanem a szükségletek felkeltése is sikerrel valósítsa meg a kulturális és információs érdeklődés és elosztás bőségének „forradalmát”.

Epilógus

A görög válságra és csődre spekuláló nemzetközi pénzvilág Németországgal vállaltatott kezességet a görög hiányra. Ez okozhatja a német reálgazdaság megroggyanását, ebből kiindulva az euró válságát, valamint magának az Európai Uniónak a válságát. Az ezzel párhuzamosan az USA-ban történő folyamatok szintén csődöt jeleznek előre. Az euró és a dollár válsága utáni „világrend” egy még nemzetközibb valuta felé mutat, így a könyvtáros szakma, ha máshogy nem, az ETO-jelzetek szintjén készülődhet az új világrendre, hogy a rendszerváltozásokon ke-

resztül is befogadja, feldolgozza, megőrizzé és szolgáltatssa az információkat, a dokumentumokat. Ezzel a „hittel és optimizmussal” zárom írásomat.

JEGYZETEK

- 19 „Amivel világszerte szembeállunk, az egy monolitikus és könyörtelen összeesküvés, mely egyre növekvő befolyását elsősorban rejtett eszközökkel éri el. Belső bomlasztással és nem nyílt támadással. Megtévesztéssel és nem választások útján. A megfélemlítés és nem a szabad akarat erejével. Egy rendszer ez, mely óriási mértékű emberi és anyagi erőforrásokat szívott magába, hogy felépíthesen egy rendkívül hatékony gépezetet, mely összehangol katonai, diplomáciai, hírszerzési, gazdasági, tudományos, és politikai műveleteket.” (John F. Kennedy)
- 20 Drábik János: Orwellia. A pénz hatalom globális magánbirodalma. Debrecen, Gold Book, 2007.
- 21 <http://www.ujkonyvpiac.hu/hirek.asp?id=6396>
- 22 Katsányi Sándor–Tóth Gyula: A főváros könyvtárának története I–II. Budapest, FSZEK, 2004–2006.
- 23 Sipos Magda: Kis magyar diktatúratörténet – indexekben és könyvtári selejtezésekben elbészelve. = Könyvtári Figyelő 2011. 1. sz.
- 24 Deseffy Tibor: Bevezetés a jelenbe. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.
- 25 RFID. A jövő vonalkódja. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 1. sz.

K 3K 3K 3K 3K 3K 3K

Tisztelt Olvasónk!

Az esztendő végén megköszönjük egész évi kitüntető érdeklődését. Egyben felhívjuk szíves figyelmét, hogy ne felejtse el megújítani előfizetését a 2012. évre, az ismert elérhetőségeink valamelyikén (telefonon: 06-1-224-3791, e-mailben: 3k@oszk.hu, postai címünkön: 1827 Budapest, Budavari palota, F. ép.).

A szakkesztőség

K 3K 3K 3K 3K 3K 3K